

Waarom kunnen ze niet gewoon slachtoffer zijn?

Van ideal victim tot ideal offender

*Ruben Boers**

1. Een pittige discussie

Starend over de Bosnische heuvels denk ik terug aan het gesprek dat ik gisteravond heb gevoerd. Enkele dagen geleden was ik aangekomen in Velika Kladuša, de geboorteplaats van mijn vrouw Aldijana. In Nederland leg ik me toe op onderzoek naar migratie, vluchtelingen en ongedocumenteerden. In Bosnië is dat een heikel thema door de grote stroom vluchtelingen die sinds enkele jaren door het land trekt. Als antropoloog combineer ik daarom familiebezoeken met veldwerk en spreek ter plaatse met bewoners, beleidsmakers, politici en, uiteraard, met vluchtelingen zelf.

Het gesprek ontstond toen ik net met mijn familie aan het avondeten was begonnen. Er werd aan tafel een grap gemaakt over migranten, die in mijn ogen misplaatst was. Daarop kregen we een pittige discussie over vluchtelingen, criminaliteit en racisme die me bijbleef en me voor een raadsel stelde. Waar kwam deze harde opstelling jegens migranten vandaan, nota bene van mensen die zelf ooit oorlog en geweld ontvluchtten?

2. Migranten in Velika Kladuša

Velika Kladuša was decennialang een gemoedelijke grensplaats met bijpassende post: een enkele slagboom en wat douaniers die deze plek vriendelijk bewaakten. Tot het moment dat Kroatië op 1 juli 2013 tot de EU toegelaten werd. Nu is Fort Europa ook hier zichtbaar: camera's, wegversperringen en elke dag lange rijen auto's die onder strenge blik worden gecontroleerd.

Sinds een jaar of twee is het stadje bovendien de laatste halte voor een stroom migranten die via de Balkanroute naar de EU reist. Vanuit het binnenland arriveren onophoudelijk groepjes migranten die één richting uitgaan: Europa. Inmiddels kent het stadje duizenden migranten uit Azië, bijvoorbeeld uit Pakistan en Afghanistan maar ook uit Noord-Afrikaanse landen, zoals Algerije en Marokko. Zodra het kan, steken zij over.

* Ruben Boers is antropoloog en werkt aan de Haagse Hogeschool als docent bij de faculteit Sociaal Werk en Educatie en als onderzoeker bij het lectoraat Inclusive Education. Hij werkt aan een proefschrift over ongedocumenteerde adolescenten voor de Open Universiteit onder begeleiding van prof. dr. Janine Janssen.

Toen de eerste groepen migranten destijds aankwamen, stond de lokale bevolking onmiddellijk klaar om hun de nodige ondersteuning en hulp aan te bieden. Moskeeën openden hun deuren en organiseerden actief hulpacties, restaurants doneerden voedsel, en bewoners organiseerden spontane inzamelingen. Er werden vergelijkingen getrokken met de eigen vluchtervaring van 25 jaar geleden.¹ Maar inmiddels is de sfeer omgeslagen. Kamp Lipa is officieel gesloten na een grote brand,² en kamp Miral, dat aan de grens van Velika Kladuša ligt, is overbevolkt. In de bossen huizen nog vele duizenden migranten die de oversteek naar de EU al eens gewaagd hebben, maar weer clandestien zijn teruggevoerd en niet meer terecht kunnen in het kamp.³ Hun situatie is erbarmelijk; mishandeld door de Kroatische politie en beroofd van hun enige bezittingen⁴ slapen zij in geïmproviseerde onderkomens. De zomers zijn heet, tot wel 35 graden, en in de winter kan de temperatuur tot 10 graden beneden het vriespunt zakken.

De middelen in een land als Bosnië, maar vooral in een stadje als Velika Kladuša zijn schaars. Er is een hoge werkeloosheid, het leven is relatief duur en er is weinig inkomen. Vanuit de hoofdstad komt nauwelijks ondersteuning. Het toenemende aantal vluchtelingen legt een grote druk op de weinige beschikbare middelen. Verhalen over overlast, criminaliteit en seksueel ongewenst gedrag nemen toe.⁵ Dat leidt tot vechtpartijen en demonstraties waarbij wapens zichtbaar aanwezig zijn.⁶ De Bosniërs zien de migranten nu als bedreiging en willen dat ze zo snel mogelijk vertrekken.

3. Van slachtoffer naar dader

In 1986 beschreef de Noorse criminoloog Nils Christie het 'ideale slachtoffer'.⁷ Hiermee verwijst hij naar personen die, indien zij slachtoffer worden van een misdrijf, onmiddellijk een slachtofferstatus toegekend krijgen. Dat impliceert echter ook dat er personen zijn die deze status niet krijgen, en daarmee maakt hij een onderscheid tussen 'deserving' en 'undeserving victims', waarbij de eersten steun 'verdienen' en de laatsten niet. Christie beschrijft vijf kenmerken van het ideale slachtoffer:

- 1 S. Walker, 'Bosnian war veteran turns his cafe into free kitchen for migrants', *The Guardian* 15 augustus 2018, geraadpleegd op 28 november 2020 via www.theguardian.com/world/2018/aug/15/bosnian-war-veteran-turns-his-cafe-into-free-kitchen-for-migrants.
- 2 International Organization for Migration, *Thousands of Migrants Forced to Sleep Rough after Closure, Destruction of Bosnia Camp*, 2020, geraadpleegd op 2 januari 2021 via www.iom.int/news/thousands-migrants-forced-sleep-rough-after-closure-destruction-bosnia-camp.
- 3 J. Sakic, persoonlijke communicatie 10 november 2020.
- 4 L. Tondo, 'EU "covered up" Croatia's failure to protect migrants from border brutality', *The Guardian* 15 juni 2020, geraadpleegd op 2 december 2020 via www.theguardian.com/global-development/2020/jun/15/eu-covered-up-croatias-failure-to-protect-migrants-from-border-brutality.
- 5 S. Tomic, 'Ko su migranti u BiH i otkud animoziteit prema njima?', *Buka* 21 november 2020, geraadpleegd op 30 november 2020 via www.6yka.com/novosti/ko-su-migranti-u-bih-i-otkud-animozitet-prema-njima.
- 6 J. Sakic, persoonlijke communicatie 10 november 2020.
- 7 N. Christie, 'The Ideal Victim', in: E.A. Fattah (red.) *From Crime Policy to Victim Policy: Reorienting the Justice System*, Basingstoke: Macmillan 1986, p 17-30.

Ten eerste is het slachtoffer zwak. Ten tweede staat de handelwijze van het slachtoffer niet ter discussie. Ten derde is de locatie van het slachtoffer ten tijde van het incident van belang. Ten vierde is de dader groot en slecht. En ten vijfde is er geen persoonlijke relatie tussen de dader en het slachtoffer. Bovendien beschrijft Christie dat het ideale slachtoffer krachtig genoeg moet zijn om gehoord te worden, maar zwak genoeg om geen bedreiging te vormen.

Slachtofferschap is zo een sociale status die wordt toegekend op basis van een situationele definiëring door betrokkenen. Fiske e.a. (2002) beschrijven met hun 'stereotype content'-model hoe 'deserving victims' kunnen rekenen op gevoelens van warme sympathie en medelijden en op actieve ondersteuning.⁸ Over het algemeen zijn vluchtende gezinnen met kleine kinderen 'het ideale slachtoffer'; zij zijn zwak, proberen hun kinderen in veiligheid te brengen en kunnen er niets aan doen dat zij in een geweldssituatie zijn beland, veroorzaakt door een grote slechte (abstracte) dader die geen directe persoonlijke relatie met het slachtoffer heeft.

Maar ontbreken (enkele van) deze kenmerken, dan wordt het slachtoffer niet langer gepercipieerd als 'ideaal' maar als 'undeserving'. Oorspronkelijke gevoelens van warmte slaan dan al snel om in gevoelens van walging en minachting. Zo wordt een proces van stigmatisering, dehumanisering en uitsluiting in gang gezet. De groep migranten wordt niet langer gepercipieerd als slachtoffer van geweld, armoede of onveiligheid, maar als dader; een gekleurde, alleenstaande, vreemde jonge man die een zelfstandige keuze heeft gemaakt om elders zijn geluk te beproeven. Deze laat zich niet beperken door regels, wetten of normen over fatsoen of bezit en zal niet aarzelen om te nemen wat hij wil. Het ideale slachtoffer blijkt een wolf in schaapskleren. Wanneer personen van verschillende culturele achtergronden met elkaar in contact komen, is schaarste een extra versterkende factor in de bedreiging van verbondenheid en het ontstaan van tegengestelde gedragspatronen.⁹

4. Tot besluit

In een ideale wereld krijgen slachtoffers de erkenning en ondersteuning die zij op dat moment broodnodig hebben. Lokale gemeenschappen kunnen daarin een belangrijke rol spelen, en mensen zijn over het algemeen zeer bereid om te helpen. Daarvoor is het wel zaak dat deze lokale gemeenschappen voldoende en langdurig worden ondersteund met beschikbare middelen, maar vooral dat het menselijke slachtofferschap herkend en erkend blijft. Bij schaarste is het evenwicht precair en slaat de beeldvorming bij enkele incidenten al snel om. Bewoners voelen zich gekrenkt omdat zij stank voor dank krijgen. Immers, stonden zij met de weinige beschikbare middelen die voorhanden waren niet klaar om te helpen? Hoe sterk een dergelijke emotionele reactie is, blijkt wanneer een Bosnische gemeenschap die haar eigen vluchtverleden nog vers in herinnering heeft, zich zo uitgesproken keert

8 S.T. Fiske e.a., 'A Model of (often mixed) stereotype content: competence and warmth respectively follow from perceived status and competition', *Journal of Personality and Social Psychology* 2002, 6, p. 878-902.

9 G. Devereux & E.M. Loeb, 'Antagonistic acculturation', *American Sociological Review* 1943, 8, p.133-147.

tegen een groep vluchtelingen die slachtoffer is van geweld, vervolging en/of armoede. Dat is gevaarlijk; waartoe een snelle omgeslagen beeldvorming over groepen mensen kan leiden, hebben we in de geschiedenis al te vaak gezien. Beide groepen, bewoners en migranten, verdienen daarom onmiddellijk de nodige ondersteuning. De EU behoort daarin het voortouw te nemen en samen met de Bosnische overheid op te trekken.